

УДК 340

Ярошевська Г. М.

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ

Описові ознаки предмету будь-якого договору дозволяють з точки зору науки цивільного права визначитись з місцем такого договору у системі цивільно-правових відносин, а значить і обрати адекватні норми для впорядкування породжуваних даним договором соціальних зв'язків. Суто практична сторона такого питання пов'язана з встановленням належності поведінки зобов'язаної сторони договору.

Договір про надання юридичних послуг останні п'ятнадцять років зазнав свого розвитку на тлі похвалюваного економічного та політичного життя в Україні. Все більше громадян України та іноземців, які здійснюють в нашій країні бізнесову та іншу діяльність, звертаються до професійних юристів за правовим оформленням тих чи інших операцій або за супроводженням захисту порушених прав. Але нерідко спори виникають і між самими учасниками договірних правовідносин з надання юридичних послуг. Якщо років сім тому подібні судові справи можна було віднести до нових, то тепер доводиться вже говорити про можливість узагальнення судової практики з цього приводу.

Більшість спорів за даною категорією справ породжуються через нормативну невизначеність предмета договору про надання юридичних послуг, що дозволяє неоднозначно тлумачити належність виконання такого договору. У цьому контексті досить показовою буде справа, що розглядалась різними інстанціями Господарського суду України. Сутність спору полягає в тому, що позивач (виконавець за договором про надання юридичних послуг) вимагав від відповідача (замовника) сплати 88 272 грн. у якості винагороди за фактично надані юридичні послуги [1]. Відповідач відмовився задовольнити вимоги позивача на тій підставі, що договір було припинено достроково (за ініціативою відповідача). Рішенням Господарського суду м. Києва (від 30.12.04 р. у справі №34/420) позов було задоволено у повному обсязі. Відповідач подав апеляційну скаргу, яку постановою Київського апеляційного господарського суду (від 22.02.05 р.) було задоволено, а попереднє рішення у справі скасовано. Апеляційна інстанція кваліфікувала спірні правовідносини як ті, що виникли на підставі договору доручення. Вона виходила з того, що даний договір (доручення) припинений до повного виконання, а коли так, то довіритель зобов'язаний винагородити повіреного тільки пропорційно до виконаної роботи, а також відшкодувати понесені ним витрати. При цьому апеляційний суд підкреслив, що за нормами про доручення довіритель мав право скасувати доручення у будь-який час. Отже, позов виконавця за договором про надання юридичних послуг на думку апеляційної інстанції, підлягає задоволенню тільки у частині виконаного доручення, що склало 40700, 75 грн.

Наступний етап динаміки розвитку розглядуваного спору відзначився поданням позивачем касаційної скарги на рішення апеляційного суду. Якщо коротко викласти юридичну аргументацію позивача, то вона зводилась до того, що він посилається на неправильне застосування судом апеляційної інстанції норм матеріального права. Зокрема, позивач вважає, що предметом укладеного між ним та відповідачем

договору є виконання певних дій з юридичного обслуговування. Ці дії позивачем були виконані у повному обсязі, а ціна за виконання таких дій складає 88 272 грн. Таким чином, на думку позивача позов підлягає задоволенню у повному обсязі.

Перевіривши встановлення судом фактичних обставин справи, їх повноту та юридичну кваліфікацію Вищий господарський суд України дійшов висновку, що касаційна скарга не підлягає задоволенню. Юридична аргументація Вищого господарського суду була приблизно такою, як і суду апеляційної інстанції, але при цьому додано, що одним із пунктів спірного договору передбачалася умова досягнення кінцевого результату виконаної послуги: стягнення збитків, витребування майна, відхилення майнових претензій, стягнення не отриманого доходу та стягнення штрафних санкцій. Саме за досягнення даного результату передбачалась винагорода, на яку претендує позивач. А так як договір припинився достроково, то позивач може бути винагороджений тільки за фактично досягнуті результати, а не на всю суму винагорода.

Отже, якщо більш концентровано сформулювати проблему, якої ми торкаємося у даній публікації, то вона полягає у необхідності чіткого визначення предмету договору про надання юридичних послуг.

Як можна було спостерігати на прикладі вищенаведеної судової справи, різні інстанції Господарського суду України вирішили питання про предмет договору з надання юридичних послуг неоднозначно. Не дасть чіткої відповіді й звернення до норм про послуги чинного ЦК України. Відомо, ЦК України не містить в собі такого поименованого договору як договір про надання юридичних послуг. Не зустрінемо ми подібного договору й в інших нормативних актах, а тому змушені звернутись до загальних норм ЦК України про послуги. Єдиним місцем у ЦК України, де можна почерпнути інформацію про визначення цим кодифікованим нормативним актом предмету послуги у загальному вигляді, є дефініція договору про надання послуг у редакції ст. 901. Цілком очевидно, що буквальне тлумачення дефінітивного визначення предмету послуги ст. 901 ЦК України, тобто як до дії, споживаної у ході її виконання послугонадавцем, повинно скасувати обрану Вищим господарським судом України позицію по описуваній вище справі, адже у цитованій нормі ЦК України нічого не говориться про залежність оплати послуги від її ефективності. На підтвердження зробленого висновку можна звернутись до ст. 903 ЦК України, яка говорить, що передбачена договором плата за надання послуг сплачується замовником у розмірі, строки та порядку, встановлених цим же договором. Тобто ст. 903 ЦК України також не виводить правило про обов'язкову залежність винагороди виконавця від результативності його дій з надання послуги.

Отже, якщо підвести висновок на рівні формування розглядуваної тут проблеми, можна стверджувати, що ні на нормативному рівні, ні на рівні судової практики не існує єдності позицій щодо чіткого розуміння предмету послуги як такої та предмету юридичної послуги зокрема.

Звернення за розв'язанням сформульованої проблеми до спеціальних юридичних літературних джерел надає відчуття деякого розчарування, так як дисертаційних досліджень з цього приводу не існує. Не зустрічались авторів даної статті й спеціальні монографічні роботи. Можна говорити тільки про поодинокі журнальні чи газетні статті [2, с. 40-44; 3, с. 46-52; 4, с.58-65; 5, с. 49-60]. Найчастіше про описувану в даній статті проблему говориться побічно, коли розглядається цивілістична казуїстика про послуги як такі.

Таким чином, розглядувана у цій публікації проблема не знайшла свого вирішення ні на законодавчому, ні на доктринарному рівні. Судова практика з цього

приводу також не надає відповіді щодо розв'язання поставленої проблеми. Можна говорити тільки про зародки дискусійного матеріалу в спеціальних юридичних джерелах. Виходячи з констатації стану описуваної проблеми дослідницьким завданням даної статті є встановлення сутнісних ознак предмету договору про надання юридичних послуг.

Для вирішення описуваної у цій статті проблеми пропонується застосування методу, за яким родові ознаки предмету договору про надання послуги як такої (у абстрактному вигляді) будуть розповсюджені й на предмет договору про надання юридичних послуг. Це дозволить, врешті-решт, з'ясувати й видові ознаки останнього в межах родової приналежності.

З цього приводу найбільш прийнятною, на наш погляд, є позиція Степанова Д.І. У своїй монографії «Услуги как объект гражданских прав» даний автор визначає послугу як різновид об'єктів цивільних правовідносин, що виражається у вигляді певної правомірної операції, тобто у вигляді низки доцільних дій виконавця або у діяльності, що є об'єктом зобов'язання, яка має нематеріальний ефект, нестійкий оречевлений результат, або оречевлений результат, пов'язаний з іншим договірним відношенням, та характеризується властивостями здійсненності, невіддільності від джерела, моментальності споживаності неформалізованості якості [6, с.217].

Наведені ознаки послуги як такої притаманні й юридичним послугам. Як і будь-яка інша послуга, юридична послуга буде об'єктом цивільних правовідносин. Навіть тоді, коли за договором про надання юридичних послуг буде йтися про здійснення виконавцем дій (операцій), що призводитимуть до публічно-правових наслідків (скажімо, відвернення притягнення замовника до адміністративної чи кримінальної відповідальності), все одно за своїм змістом такі дії матимуть вигляд людської поведінки, яка регулюється нормами цивільного права, адже виникатимуть вони з підстав укладення між юридично рівними суб'єктами (виконавцем та замовником) договору. Соціальним мотивом здійснення такої поведінки, принаймні для одного з учасників даного правовідношення (виконавця), завжди буде перспектива отримання майна: грошової винагороди чи винагороди в іншому майновому вигляді. Отже, дані відносини слід кваліфікувати як різновид майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (частина 1 статті 1 ЦК України).

Поведінка виконавця з юридичного обслуговування уявляє собою низку активних актів поведінки, що охоплюються єдиною метою – досягнення певного ефекту. При цьому нам би хотілося підкреслити, що у юридичній послугі (мабуть, як і у будь-якій іншій) завжди передбачається певний ефект. Інша справа, що такий ефект не завжди буде явним і таким, що повністю залежатиме виключно від повноти та послідовності поведінки виконавця. З цього приводу нами ставиться під сумнів класифікація послуг, за якою розпізнаються послуги з результатом (ефектом) та послуги без результату (ефекту). Для замовника здійснення тих чи інших дій виконавцем не є самоціллю укладення договору, він (замовник) завжди для себе передбачає досягнення певної цілі (мети, ефекту, результату).

Найчастіше самі дії виконавця, здійснені у належному вигляді, виступають предметом послуги.

Як і у більшості інших послуг, у юридичних послугах характер дій, їх набір (необхідна та достатня сукупність) та послідовність здійснення визначаються переважно виконавцем, т.я. замовник не може їх передбачити через свою необізнаність. Більше того, на момент укладання договору предмет поведінки виконавця за всіма цими параметрами найчастіше важко визначити, адже він

(предмет послуги) може, змінюватись у залежності від динаміки життєвої ситуації, що породила необхідність надання такої послуги. Саме у цьому на наш погляд, криється головна причина, що породжує описувану у цій статті проблему – неможливість чіткої формалізації предмету юридичної послуги та якості її надання, бо предмет юридичної послуги на момент укладання подібних договорів визначається лише у загальному вигляді без деталізації (через неможливість останньої).

З приводу сказаного слід зазначити, що за предметом дій послугонадавця (виконавця) договір про надання юридичних послуг неможна оцінювати різновидом договору доручення (такої кваліфікації, нагадаємо, дотримувався господарський суд апеляційної інстанції у розглядуваному вище судовому спорі). Навпаки, правовідношення з юридичного обслуговування може містити у собі елементи доручення, але повністю охоплюватися юридико-технічною конструкцією договору доручення воно не в змозі. У класичному вигляді правовідношення доручення уявляє собою певний вид представницьких відносин, за якими довіритель визначає ті чи інші юридичні дії, що, у свою чергу, від його імені має вчинити перед третіми особами повірений.

Як відомо, договір про надання юридичних послуг не спрямований виключно на те, щоб передати волю довірителя третім особам через дії повіреного. Здебільшого характер, обсяг, послідовність дій за цим договором визначає сам виконавець, а не замовник, т.я. порівняно із замовником саме він є професійно підготовленим, щодо вибору необхідних, доцільних та достатніх дій аби належно надати юридичну послугу.

Поряд зі згаданими вище загальними ознаками послуг, які розповсюджуються також на юридичні послуги, можна говорити про те, що юридичним послугам будуть властиві ознаки здійсненності, невіддільності послуги від виконавця та неможливості встановлення формальних критеріїв оцінки якості наданої послуги.

Як і будь-яка інша послуга, юридична послуга має бути потенційно здійсненою, тобто дії, що складають предмет даної послуги, повинні бути реально досяжними. Ознака здійсненності юридичної послуги має не тільки фактичну сторону, але й правову. Тобто надання тієї чи іншої юридичної послуги не повинно протирічити вимогам законодавства та моральним засадам суспільства (частина 1 ст. 203 ЦК України).

Щодо ознаки невіддільності послуги від особи послугонадавця (виконавця), то можна говорити про певну невідповідність назви цієї ознаки її змісту. Дійсно, у чому полягає інтерес замовника за подібними договорами, якщо послуга є невіддільною від виконавця? Складається враження абсурдної ситуації, коли замовник замовляє надання певної послуги, яка, у свою чергу, принципово нездатна до передання її замовникові, а значить й до її споживання останнім. Але це не так. Замовник послуги є споживачем результату (ефекту) здійснюваних виконавцем дій. Такий результат починає проявлятися в одних випадках вже під час початку здійснення дій виконавцем, в інших – після їх закінчення. Наприклад, – здійснення юридичної консультації виконавцем може призводити до позитивних наслідків вже з самого початку її надання, бо замовник даної послуги, сприймаючи інформацію щодо юридичної кваліфікації тієї чи іншої проблемної для нього життєвої ситуації, з перших хвилин консультативного спілкування може робити висновки про варіанти подальшої своєї юридичної поведінки аби розрішити дану проблемну ситуацію. За таких обставин послуга, точніше її ефект, споживається замовником з моменту початку здійснення відповідних дій виконавцем. В інших випадках попередні дії

виконавця не будуть предметом інтересу замовника. Для нього (для замовника) важливим буде той чи інший підсумковий результат, як наприклад, у випадку з винесенням позитивного для замовника рішення суду, яке стало наслідком грамотно побудованого адвокатом замовника юридичного захисту. Отже, і у першому, і у другому прикладі є результат (ефект) послуги, який передається замовникові. Власне послугою слід вважати саме такий результат (ефект). З такого обраного нами підходу витікає висновок все ж про наявність факту передання послуги замовникові. Інша річ, що подібне передання не має чітких просторових, а інколи і часових меж. Такі межі дуже розмиті, на відміну від договорів, де опосередковується передання речей. Гадаємо, саме ця обставина дозволяє деяким вченим виокремлювати ознаку невіддільності послуги від послугонадавця, яка насправді для договорів про надання послуг не властива, або, якщо й має свій прояв, то зі специфікою, на яку ми вказали вище.

Слід сказати, що поділ юридичних послуг на ті, які проявляють ефект з самого початку здійснення відповідних дій виконавцем, та на ті, що матимуть ефект наприкінці, чи після здійснення цих дій, має принципове значення для правильного описання предмету юридичної послуги, а отже – й для встановлення критеріїв належності виконання сторонами своїх обов'язків.

Ознака неможливості формалізації критеріїв якості надання послуг взагалі та юридичних зокрема стосується більшою мірою саме тієї групи послуг, ефективність яких починає проявлятися вже на початку здійснення дій виконавцем (як у прикладі з наданням юридичної консультації), тобто, де дії послугонадавця й є тим ефектом послуги, або самою послугою. Коли йдеться про різновид тих послуг, де ефект (результат) проявляється достатньо явно та являє собою факт досягнення встановленої договором кінцевої мети (як у прикладі з винесенням бажаного для замовника рішення суду), у цьому випадку мірилом належності поведінки виконавця виступає настання названого факту.

Таким чином, нерозробленість проблеми встановлення формальних критеріїв оцінки якості надання юридичної послуги стосується більшою мірою тих послуг, де інтересом замовника виступають самі дії виконавця, а не досягнення кінцевого результату.

Виходячи з обраної нами позиції, розглядуваний на початку даної статті судовий спір має своє вирішення саме у площині того, на яких умовах наполягав замовник юридичної послуги у договорі. Якщо відповідними пунктами договору в якості обов'язкової умови встановлювалося досягнення згаданих результатів (стягнення збитків, витребування майна, відхилення майнових претензій, стягнення неотриманого доходу та штрафу), а вони, як відомо, досягнуті не були, то свій обов'язок виконавець, зрозуміло, не виконав. У протилежному випадку договір слід вважати належно виконаним.

Наведені вище аргументи дозволяють сформулювати наступні висновки.

Домінуючою у науці цивільного права є позиція, у відповідність з якою будь-яка послуга (у тому числі юридична) за своїм предметом має вигляд дії (операції, діяльності) виконавця здійснюваної на користь замовника. На наш погляд, дана

* Гадаємо, що у даному договорі умови про його предмет були визначені неоднозначно. Саме цим, напевне, й пояснюється неоднозначність рішень по цій справі різними інстанціями Господарського суду України.

позиція має бути скоригована або уточнена. Сама по собі дія виконавця не може бути предметом інтересу замовника, адже замовника цікавить ефект здійснюваної виконавцем поведінки. А тому послугою слід вважати не поведінку виконавця, а її ефект (результат), який і підлягає, умовно кажучи, споживанню з боку замовника.

За моментом прояву ефекту (тобто власне послуги) можна розрізняти дві групи юридичних послуг: 1) послуги, які створюють ефект з самого початку та за ходом здійснення відповідних дій виконавцем (наприклад, консультування); 2) послуги, що породжуватимуть цей ефект наприкінці або після завершення дій, визначених договором (винесення позитивного для замовника рішення суду). Даний диференційований підхід дозволяє по-різному кваліфікувати належність поведінки виконавця.

Належність поведінки для другої групи юридичних послуг визначається настанням (або ненастанням) певного факту. Для першої групи юридичних послуг ні цивілістична наука, ні практика ще не виробила більш-менш задовільних критеріїв оцінки якості поведінки зобов'язаної особи (виконавця). Найчастіше така якість визначається рівнем професійної кваліфікації самого виконавця. Однак цей критерій є достатньо сумнівним, бо один і той же виконавець (навіть якщо він найвищої кваліфікації) буде у різних випадках надавати послуги різної якості. Отже, дослідження щодо вироблення адекватних критеріїв оцінки належності виконання обов'язків виконавцем (за першою групою послуг) ще попереду.

Література:

1. Постанова Вищого господарського суду України від 19 травня 2005 р. у справі №34/420// Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 4.
2. Козлова Н.В. Договор возмездного оказания правовых услуг // Законодательство. – 2002. – №3.
3. Козлова Н.В. Договор возмездного оказания правовых услуг // Законодательство. – 2002. – №4.
4. Степанов Д.И. Кто будет платить и кому платить не будут. К вопросу о разработке порядка оплаты юридических услуг // Хозяйство и право. – 2002. – №1.
5. Степанов Д.И. Кто будет платить и кому платить не будут. К вопросу о разработке порядка оплаты юридических услуг // Хозяйство и право. – 2002. – №2.
6. Степанов Д.И. Услуги как объект гражданских прав. – М.: Статут, 2005.
7. Брагинский М.И. Договор подряда и подобные ему договоры. – М.: Статут, 1999.

Пост упила в редакцию: 27.09.2006 г.